

Լռութեամբ իմն դիտէր Վեհ. Հայրապետ զամենայն ամբաստանութիւնս զոմանց քահանայից եւ զպաշտօնէից եկեղեցեաց, զանդամոց Թեմ. Ատենի, զատենադպրէ եւ զքարտուղարաց դիւանատան, քննէր խնամով զխնդիրս ժողովրդեան եւ զաղերսագիրս, եւ տնօրինէր զարժանն, յանձնեալ Թեմակալ — Առաջնորդի կամ Թողեալ յանձնել Սինոդի ի ներկայութեան իւրում զալ կարգադրել զկարեւոր վճիռս կամ զբացառութիւնս :

Տեղային եւ անստորագիր ամբաստանութիւնք, եւ յաճախութիւնք զրդարտութեանց եւ ստութեանց կորուսանէին զարժէս ոմանց արդարացի դիտողութեանց, թէպէտ յաջողէին գէթ ըստ մասնեայ պղտորել զմիտս նախապաշարմամբ, եւ ազգել զկասկածանս :

Յաւուր կիւրակէի Ծաղկազարդի (Եւս Ապրիլի) էջ Նորին Սրբութիւն ի Ս. Եկեղեցի վանաց ի ճաշու — ի Ս. Պատարագի, որ առանձին յառաւօտեան ժամերգութենէ կատարէր ըստ հնոյ եւ իսկական սովորութեան Հայաստանեայց յեկեղեցիս Հայոց ի Ռուսաստան, մինչ կից ընդ առաւօտեան ժամերգութեան կատարի ճաշու ժամ եւ Ս. Պատարագ ի Թուրքիա :

Ոչ բաւէին Ս. Աստուածածնի եկեղեցի եւ գաւիթ վանուց խոռոն բաղմութեան ժողովրդեան եւ այսպէս շարունակէր խոնէր յառաւօտս եւ յերեկոյի յԱւագ Ուրբաթու, ի Զատիկ եւ ի Կիւրակէի Ս. Յարութեան մինչեւ մեկնեցաւ Նորին Սրբութիւն ի Թիֆլիզէ :

Որոշեալ էր տալ ի նմին աւուր զպաշտօնական զառաջին այցելութիւն Հայրապետական առ Միքայէլ մեծ դուքս Նիկողայսվիչ փոխարքայ Կովկասու, եւ եղեւ այսպէս :

Մերձ ի կէսօր եկն պետական պատուիրակ զօրապետ Վասիլի Զինովիէվ ի վեհարան՝ բերեալ զփոխարքայական կառս ի պատիւ Ս. Հայրապետի : Նորին Վեհափառութիւն, նստեալ ի նոյն կառս ընդ Զինովիէվ զօրապետի, գնաց ի պալատն փոխարքայական : Հայրապետական դրօշակը եւ դրօշակակիր վեղարաւորք յառաջէին, նստեալ յերկւարս, որպէս եւ շաթիրք յառաջնեթացք : Իսկ Տ. Մակար եւ Սարգիս Արքեպիսկոպոսունք, Յովհաննէս Եպիսկոպոս. Ռչտունի, վարդապետքն Պետրոս Տէր — Ստեփանեան (Վեհապետեան), Յովհաննէս Սէթեան, Սիմէոն Սէֆէրեան, Խորէն Գալֆայեան, Ստեփան Սանտալճեան, Գրիգոր Մուշեղեան եւ Սուքիա Պարզեան, աւագ քահանայք ոմանք, պարոնայք Մաղաք Մաղաքեան եւ Յակոբիկ Նէվրուդեան հետեւէին Հոգեւոր Տեառն նստեալ ի կառս :

Ի հասանել Նորին Սրբութեան ի դուռն պալատան պաշտօնեայք նշանաւորք զիմաւորեցին եւ առաջնորդեցին Հոգեւոր Տեառն ի մեծ

սրահն ընդունելութեան պալատան, ուր յոտնկայս համախմբեալ էին ի միալար գիծ շուրջանակի Հայ, Ռուս, Վրացի եւ Մահմէդական պաշտօնեայք առաջնակարգ եթէ քաղաքականք եւ եթէ զինուորականք՝ զարդարեալ այլ եւ այլ շքանշանօք եւ համազգեստիւք պաշտօնականօք: Ի ճակատու երկարութեան սրահին եւ ի հարաւակողմն երկրորդ դրան մերձ յանկին կախեալ կայր զորմէ մեծադիր եւ շքեղազարդ պատկեր Աղեքսանդր Բ. Կայսեր Նիկոլայեւիչի, եւ յերկուս կողմանս կենդանադրի էին սեղանք երկու, յաջակողմեանն ետեալ էին հրովարտակ վաւերացման Կաթողիկոսութեան եւ շքանշանն Աղեքսանդր Նեւլացուոյ ընդ կայսերական հրովարտակին:

Ի մտանել Հոգեւոր Տեառն ընդ հետեւորդացն ի մեծ սրահն ընդ սովորական դուռն արեւմտեան եմուտ եւ Միքայէլ մեծ իշխան փոխարքայ պաշտօնական համահանդերձիւք եւ շքանշանօք ի սրահ անդր ընդ դուռն հարաւային, եւ դիմաւորեցին զիրեար:

Յողջունել Նորին Սրբութեան զփոխարքայն Միքայէլ, նա խոնարհեալ համբուրեաց զս. Աջն Հայրապետական: *)

Յետ փոքու միջոցի փոխադարձ ներկայացմանց, շնորհաւորեալ փոխարքայի զկաթողիկոսական պաշտօն, զշքանշան Աղեքսանդրի հանդերձ բարեմաղթութեամբք, իբր ի դիմաց Կայսեր առեալ ի սեղանոյ զհրովարտակն կաթողիկոսութեան եւ զշքանշան Աղեքսանդրի Նեւլացուոյ՝ յանձնեաց Վեհ. Հայրապետի, եւ այսպէս աւարտեցաւ այս արարողութիւն:

Զկնի այսր հրաւիրեալ տարաւ Մեծ Դուքս զՀոգեւոր Տէր յառանձին ընդունարան իւր, եցոյց զյարգանս արժանաւորս եւ զհիւրասիրութիւն: Խօսեցան ընդ միմեանս իբր ժամ մի, սակս ճանապարհորդութեան եւ յաղազս դրից Թիֆլիզիւ եւ կողմանցն, վեր ի վերոյ բանիւք: Յորժամ կամէր մեկնել Նորին Սրբութիւն, խնդրեաց Մեծ Իշխան Փոխարքայ եւ տարաւ զՀոգեւոր Տէր առ Օլկա իշխանուհի տիկին իւր, որպէսզի օրհնեացէ զնա եւ զղաւակունսն: Զոր եւ կատարեալ՝ վերադարձաւ Վեհ. Հայրապետ ընդ հետեւորդացն եւ ընդ հրաւիրակ Զինովիէվ զօրապետի փոխարքայական կառօք ի վեհարան ի վանսն:

Դնեմք աստ մի զկնի միոյ զպատճէնս հրովարտակացն կայսերա-

*) Ըստ ռուսական սովորութեան խաչակնքեաց Հոգեւոր Տէր ի վերայ Փոխարքայի եւ ի վերայ բարձրաստիճան պաշտօնէից՝ համբուրելով եւ գնակատս ի համբուրելն նոցա զԱջ Նորին Սրբութեամ:

կանաց որ վասն կաթողիկոսութեան եւ սակս շքանշանի Աղեքսանդրի Նեւաղւոյ (Նէվաքլոյ) :

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ԿԱԹՈՒԴՈՍՈՒԹԵԱՆ

« Արազահաս Ողորմութեամբն Աստուծոյ

« Մենք Աղեքսանդր Երկրորդ

« Կայսր եւ ինքնակալ ամենայն Ռուսաց, Մոսկուայ, Քիէվի,
« Վլադիմիրայ, Նովկորոդի, Արքայ Ղազանու, Արքայ Աստէրխա-
« նայ, Արքայ Լեհաստանի, Արքայ Սիպերիոյ, Արքայ Քէրսոնէսի
« եւ Տավրիկիոյ, Արքայ Վրաստանի, Թազաւոր Պսկովու եւ Մեծ իշ-
« խան Սմոլենսկայ, Լիդովսկայ, Վոլինսկի, Փոդոլսկի եւ Ֆինլան-
« դիոյ, իշխան Էսթլանտիոյ, Քուրլանտիոյ եւ Սեմիռեչսկի, Պելոս-
« տոկայ, Քարելսկայ, Տվիրսկայ, Իւկորսկայ, Փերմսկայ, Քատըս-
« կայ, Պուլդարայ եւ այլոց, Թազաւոր եւ Մեծ իշխան Նովակորոտի,
« Նիշովեան երկրի, Չեռնիբովայ, Րիազանու, Փոլոզսկայ, Քոն-
« դիյսկայ, Վիթեպսկայ, Մոտիսլաւայ, եւ համայն հիւսիսային կող-
« մանց հրամանատու, եւ Թազաւոր Իպէրիոյ, Քարթալինի, եւ Քա-
« սարտիոյ եւ Նահանգին Հայոց (Երեւանայ), Չերքէզաց եւ Լեռնա-
« կան իշխանաց եւ այլոց, Ժառանգական Թազաւոր եւ Տիրող, Ժա-
« ոանդ Նորվեկիոյ, Դուքս Շլէզվիկ - Հոլշթէյնի, Սբարմատնայի
« Անթմարսենայ եւ Օլտենպուրկի, եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն :

« Յարդ լիցի համօրէն Ազգի Հայաստանեայց, զի լուեալ զմիա-
« հաւան ցանկութիւն, զոր յայտ արար նա հանդիսաբար ի Սբ. Էջ-
« միածին յեօթներորդի *) անդ աւուր ամսեանն Սեպտեմբերի ներ-
« կայ Կայսր ամի հազարերորդի ութհարիւրերորդի վաթսուներորդի
« վեցերորդի, հաստատեմք միք յաստիճան անդ Պատրիարքութեան
« սրբոյ Էջմիածնի եւ Կաթողիկոսութեան Ամենայն Հայոց զնախկին
« Պատրիարքն Կոստանդնուպոլսոյ եւ զԱրքեպիսկոպոսն Պրուսայու
« զՏէր Դիմիտրի :

« Ամենաբարձրեալն Աստուած օրհնեսցէ զՄայրազոյն Պա-
« տրիարքն ի պաշտօն ծառայութեան, որ մեծ է առաջի Տեառն, առ
« ի բարօրութիւն եւ ի փրկութիւն համօրէն Հայկազանց սիրեցելոցն
« առ ի մէնջ :

« Տուաւ յաթողանիստ քաղաքն մեծ Փեթերպուրկ, յամի Տիառն

*) Պարտի լինել 17, եթէ ոչ իցէ սխալ քարգմանջի: Մոռացեալ եմք մշտել ընդ իսկականի:

« 1866, ի քսաներորդի երրորդի աւուր ամսեանն Նոյեմբերի, որ ամ
« երկուտասաներորդ է մերումս թագաւորութեան :

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ

« Նախարար ներքին գործոց Սթաթս. — Սեքրետար Վալուեմի » :

Իսպառ նորօրինակ եւ եղական է շքեղազարդ ձեռանկար շրջա-
գիծ հրովարտակիս այսորիկ, յորում դժագրեալ են հայկական նշանք,
Մասիս, Էջմիածին, Ս. Առաքեալքն եւ առաջին լուսաւորիչք Թադէոս
եւ Բարթողիմէոս, Ս. Գրիգոր երկրորդ Լուսաւորիչ Հայաստանեայց,
Ս. Հայրապետն Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ Առաջին Թարգմանիչք՝ ի
ռուսական ձեւս եւ ի նկարս եթէ ըստ կերպարանաց, եթէ ըստ զգես-
տաց եւ եթէ ըստ այլոց պարագայից :

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՇՔԱՆՇԱՆԻ

Առ Ծայրագոյն Պատրիարք Սրբոյ Էջմիածնի եւ Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց Գեորգ

« Ի հաւատքս մտերմութեան մերոյ առ Ազգն Հայաստանեայց,
« որ ընտրեացն զԶեղ ի Ծայրագոյն Պատրիարք եւ Կաթողիկոս Ա-
« մենայն Հայոց, որպէս եւ ի նշան մերումս առ Զեղ սեփական եւ ա-
« ռանձին բարեհաճութեան, համակցորդ առնեմք զԶեղ ի կայսերա-
« կան ասպետութեան Սուրբ եւ բարեպաշտ Մեծի Դքսի Աղեքսանդրի
« Նեմացոյ, զորոյ զնշանակսն առաքելով ընդ սմին՝ մնամք Զեղ
« կայսերական Մերովս շնորհիւ բարեացակամ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ

Տուեալ եւ այլն :

Յետ առնլոյ Հոգեւոր Տեառն զհանգիստ սակաւ ինչ, գնաց եւ
վճարեաց ընդ Զինովիէվի զփոխադարձ այցելութիւնս առ իշխան Օր-
պելեանի (վրացի), առ լեհազգի Առլովսկի նահանգապետ Տփիւեաց,
առ բարոն Նիկոլայի (գերմանացի), կառավարիչ գլխաւոր կառավա-
րութեան Կովկասեան Փոխարքայութեան (ըստ քաղաքականի), եւ
առ զօրապետ Կարցով, օգնական Փոխարքայի եւ գլխաւոր կառավա-
րիչ զինուորական գործոց Կովկասու, եւ վերադարձաւ ի վանս փո-
խարքայական կառօք :

Իսկ ի 11-ն ամսոյ յԱւագ Երեքշաբթու զմիջաւորս եկն Միքա-
յէլ Մեծ Դուքս փոխարքայ եւ վճարեաց զփոխադարձ այցելութիւն
իւր առ Վեհ Հայրապետ՝ առանց զեկուցանելոյ կանխաւ : Եւ յետ տե-

սակցելոյ եւ ընկալնլոյ զարժանաւոր յարգանս, յորժամ կամէր վերադառնալ, Հոգեւոր Տէր տարաւ զնա ի Ս. Եկեղեցի, ուր կատարեաց զյատուկ մաղքանս արտաքոյ ի սովորական ցուցակէ վասն Կայսեր Ռուսաց եւ վասն Փոխարքայի չքեղ իմն հանդիսիւ, ապի յափոյ տեսեալ զկարեւոր պատրաստութիւնս:

Եւ զի նուիրական աւուրք էին Աւագ շաբաթու եւ Ս. Զատիկի, ոչ եւ Հոգեւոր Տէր զայցելութիւն ումեք, ոչ եւ արտաքս ի վանաց, ըստ պատշաճի էջ ի Ս. Եկեղեցի սկսեալ յորէ Աւագ Հինգշաբաթու, եւ ներկայութեամբ իւրով եթէ փառաւորեաց զհանդէսս եւ զարարողութիւնս եւ եթէ միւրթարեաց զժողովուրդ, որ անխափան փութայր յաճախէր յեկեղեցի աչնչափ, մինչեւ ոչ գտանել զտեղի յեկեղեցւոջ եւ յընդարձակ բակի վանաց: Դժուարութիւն մեծ էր եւ եկեղեցականաց յերթեւեկին յեկեղեցի:

Կատարեալ Գտօն Ս. Յարութեան մեծահանդէս փառաւորութեամբ եւ սրտաշարժ երգեցողութեամբ, ընկալաւ Վեհ. Հայրապետ յիւր ներկայութիւն զինի աւարտման Ս. Պատարագի զեպիսկոպոսունս, զվարդապետս, զաւագ քահանայս, զնշանաւոր հայազգիս, զպաշտօնեայս զինուորականս եւ քաղաքականս ի Հայոց, ի Ռուսաց եւ ի Վրաց, զներկայացուցիչս արհեստապետաց եւ արհեստաւորաց եւ ամենայն զասու ժողովուրդեան, եւ զգլխորդական եւ զկրթական պաշտօնեայս, որոց շնորհաւորեաց զՍ. Զատիկ հանդերձ բարեմաղթութեամբք ըստ իւրաքանչիւր աստիճանաց, կարգի եւ արժանեաց, եւ օրհնեալ զնոսս զամենեւին՝ արձակեաց վայելել ըստ կարգի եւ ըստ տեղական սովորութեան զսեղանն, զոր ետ պատրաստել Տ. Մակար Արքեպս., եւ ըմպէին զգինիս վասն կենաց Հոգեւոր Տեսոն, վասն Կայսեր եւ Փոխարքայի եւ վասն աշխոյ: Եւ ապա երթային յիւրաքանչիւր բնակարանս կամ շրջին ի Զատիկական շնորհաւորութիւնս եւ մասնակցէին կեցցէից գինիօք եւ շամպանեայիւք, զոր համարեմք սովորութիւն աննախանձելի եւ վնասակար:

Յետ այսորիկ զմիջաւորբ ի նմին իսկ աւուր զնաց Վեհ. Հայրապետն ի շնորհաւորել զՍ. Զատիկ Մեծ Իշխան Փոխարքային Կովկասու: Ի յաջորդ աւուր ի Մեռելոցի Զատիկի, ի 17-ն Ապրիլի կատարեալ զմեծահանդէս մաղթանս առթիւ տարեդարձի ծննդեան Օգոստ. Կայսեր Ռուսաց Աղեքսանդրի, ընկալաւ եւ մեծարեաց զհրաւէր Փոխարքայի եւ մասնակցեալ պաշտօնական ընթրեաց ի պալատան Մեծ Իշխանի ի պատիւ Կայսեր ընդ Մակար եւ Սարգիս Արքեպիսկոպոսաց, ընդ Յովհաննէս Եպ. Ռչտունլոյ Առաջնորդ Կարուց եւ ընդ Խորէն վարդ. Գալֆայեան: Ըստ սովորութեան ներկայ էին յընթրիսդ բա-

զուտ պաշտօնեայք նշանաւորք եւ բարձրաստիճանք ի զինուորականաց եւ ի քաղաքականաց :

Ի 19-ն Ապրիլի փոխանակեաց Մեծ Իշխան փոխարքայն զշնորհաւորութիւն Զատկական առ Վեհ . Հայրապետ :

Նորին Սրբութիւն նախ քան զմեկնելն ի Տփլիսեաց, զնաց յատկապէս առ Մեծ Իշխան փոխարքայ ի 22-ն Ապրիլ ամսոյ յաւոր շաբաթու, եւ խօսեցաւ ընդ նմա եւ խնդրեաց օգնել ինքեան սակս վերաքննութեան Պալատէնիոյ 1836-ի, յարգել զազատութիւնն իւր եւ զիրաւունս սակս յարաբերութեանց որ ընդ արտաքին աշխարհաց եւ անձանց, միանգամայն յաղադս վարչութեան կամ կառավարութեան Ս. Էջմիածնի եւ վիճակաց Ռուսաստանեայց եւ ընդ Առաջնորդաց :

Խոստացաւ Փոխարքայն զկատարեալ բարեկամութիւն եւ զօգնութիւն համաձայն խնդրանաց Նորին Սրբութեան յամենայնի եւ ըստ ամենայնի, յաւելեալ միանգամայն, զի ի դիմաց ռուսական կառավարութեան չիք արգել ինչ ընդ վերաքննութիւն Պալատէնիոյ, ընդ արդատ յարաբերութիւնն կաթողիկոսականս եւ ընդ կատարումն վարչական պարտաւորութեանց : Ընդ որ մեծապէս ուրախացաւ Հոգեւոր Տէր լիայոյս ակնկալութեամբք, մանաւանդ զի խոստմունքն այնոքիկ համաձայնեալ ընդ բանից դեսպանին Կ. Պոլսոյ Պ. Իկնաթիէվի՝ ներշնչէին Նորին Սրբութեան զկատարեալ վստահութիւնն մինչեւ կարծել բացարձակապէս անկեղծ եւ արդար լինել ռուսական դիւանագիտութեան եւ կառավարութեան :

Փոխարքայ Միքայէլ Մեծ Դուքս հնարիւք իմն ձեւացուցեալ զբարեպաշտութիւնն՝ աղաչէր զՀոգեւոր Տէր առնուլ ընդ փոյթ զօծումն կաթողիկոսական, եւ յաւելոյր յայտնել զփափաք անձամբ ներկայ եւ ականատես լինել հանդիսի եւ արարողութեան օծման : Եւ Հոգեւոր Տէր խորին իմն միամտութեամբ հրաւիրէր զնա ի Ս. Էջմիածին, պատուել իւրով ներկայութեամբ զհանդէսն օծման եւ զՀայս եւ այլն, ոչ իմացեալ զիսկական միտս Նորին Կայսերական Բարձրութեան :

Ի 22-ն ամսոյ յաւոր Նոր – Կիւրակէի ետ Մեծ Իշխան փոխարքայ ընդ երէկս զտասներորդ ժամու ի նորոյ զյատուկ ընթրիս հրապուրիչս ի պատիւ Վեհ . Հայրապետի, հրաւիրեալ զՍարգիս եւ զՄակար Արքեպիսկոպոսոսնս, զՊետրոս, Յովհաննէս, Սիմէոն, Ստեփան, Խորէն եւ զԴրիդոր (Մուշեղեան) վարդապետս, զպարոնայս Մաղաքիա եւ Յակոբիկ, զԶինովիէվ զօրապետ, եւ զբաղմաթիւ պաշտօնեայս առաջնակարգս եւ զնշանաւորս ի Հայազգեաց, ի Ռուսաց, ի Վերաց, ի Լեհաց եւ ի Պարսից : Ի ժամ ընթրեաց նուազէին պարբերա-

բար արքունական զինուորական նուազածուք: Կենացի թնդացուցանէին զմեծ սրահն ընդունելութեան փոխաշքայական պալատան:

Համեմատեալ զընթրիսդ ընդ իշխանական ընթրեաց Օսմանցուց, ըստ գինեաց եւ արբեցութեան ծանրանայր առաւելութիւնն կամ դերազանցութիւնն ի կողմն ռուսաց, իսկ ըստ տեսական եւ քանակութեան կերակրոց, խմորեղինաց, անուշեղինաց եւ պտղոց, ընդ մաքրութեան ծանրանայր գերազանցութիւնն ի կողմն Օսմանցուց:

Թողցո՛ւք զայս:

Եկն ժամանակ բարեպատեհ այցելելոյ եկեղեցեաց եւ դպրոցաց Հայոց: Վասն տրոյ ի 24-ն ամսոյն յաջակողմն Կուռ գետոյ, եւ ի 25 Ապրիլի ի ձախակողմն այցելեաց Վեհ. Հայրապետ Ս. Եկեղեցեաց, Ներսիսեան Դպրանոցի եւ այլոց ծխական դպրոցաց Հայոց ի Մոզնի, ի Հաւլարար, եւ յայլ տեղիս: Ուղեկցէին Նորին Սրբութեան Տ. Մակար եւ Սարգիս Արքեպիսկոպոսունք, վարդապետք, աւագ քահանայք, եւ անձինք ոմանք պատուաւորք ի Հայոց, հոգաբարձուք, երէցփոխանք, որպիսիք ըստ անձնիւր եկեղեցւոյն եկեալ ի ծխական եկեղեցիս եւ ի դպրոցս՝ զիմաւորէին զՀոգեւոր Տէր ըստ արժանաւորն կարգի եւ յարգալիւր ընդունելութեամբք:

Տեսեալ զանյարմարութիւնս ինչ, զիռչիս եւ զանմաքրութիւնս յոմանս եկեղեցիս եւ սեղանս մանաւանդ՝ վշտացաւ Վեհ. Հայրապետ եւ պատուիրեաց զգուշանալ, միանգամայն արգելուլ ժամարար – պատարագիչ քահանայից երթալ եւ ննջել յանձնիւր տունս յաւուրս ժամարարութեան, շինել փութով զժամարարատունս ի բակս եկեղեցեաց, կարգել զհերթակալութիւնս հանդերձ այլովքն: Հրամայեաց բազմապատկել զծխական դպրոցս ի պէտս երկուց սեռից յարտաքին սրահս (բակ) կամ առնթեր եկեղեցեաց իւրաքանչիւրոց եթէ ի քաղաքի եւ եթէ ի համայն վիճակի:

Հաւանեցաւ յոյժ ընդ կրթական մասն Ներսիսեան Դպրանոցի վերակազմելոյ:

Համաձայն խնդրանաց եւ հրաւիրանաց Մեծ Իշխան Փոխարքայի ի 26 եւ ի 27-ն Ապրիլի յաւուր Զորեքչաբաթու եւ Հինգչաբաթու գնաց Վեհ. Հայրապետ յայցելութիւնս արքունական դպրոցաց երկուց սեռից, վարժարանաց եւ կիսավարժարանաց (գիմնազիա եւ պրոգիմնազիա), Նունեան օրիորդաց վարժարանի գտանելոյ ընդ պաշտպանութեամբ փոխարքայուհւոյ, ոմանց նշանաւոր հաստատութեանց (գինարանի, թնդանոթարանի), եւ Սիօն անուանեալ աւագ եկեղեցւոյ ռուսաց՝ առանց հանդիպելոյ ռուսական եպիսկոպոսի:

Ոչ գտաւ գոհացուցիչ ըհայ ազգի աշակերտս եւ զուսանողս ի պետական վարժարանս ի կրօնական ուսմունս եւ ի մայրենի լեզուով: Այս առթիւ եւ ըստ թելադրութեան Փոխարքայի ջան կալաւ Երեմիա զօրավար Արծրունի (հայր Գրիգոր եւ Անդրէաս Արծրունաց) համոզել զՎեհ. Հայրապետ, որ եւ նուիրեաց զտարեկան գումարս հինգ հարիւրական (500) ուրբեաց ի նպաստ նունեան վարժարանի առ ի կրթել զերկուս հայուհիս: Ասէր Արծրունի, զի ոչ է պարտ խնայել զհաւ՝ ուստի դայ սադ (գագ կէլէն եէրտէն՝ քաւուզ էսերկէնմէգ): Սիրէր եւ պատուէր Հոգեւոր Տէր զԱրծրունին, եւ ակամայ կամօք կատարեաց զառաջարկութիւն նորա: Ձամս ինչ վճարեաց վիճակն Տփլսեաց զայս գումար իբր ի տուգանս առանց առնլոյ դէթ զչնչին փոխարինութիւն:

Հարկ է յաւելուլ աստանօր եւ արձանագրել, զի Միքայէլ Մեծ Իշխան ի տեսակցութիւնսն յարմարէր զբանսն եւ յայտնէր զգոգոհութիւնս զՄակար Արքեպիսկոպոսէ եւ զձեռնաստուն աշակերտէ նորա զՍուքիաս Արեղայէ Պարզեանց, իբր զի միանան ընդ հայ երիտասարդս ոչ բարեմիտս եւ խրախուսեն զնոսա ի հակառակութիւնս ընդ դէմ ուսական կառավարութեան: Պախարակէր զգպրանոցն Ներսիսեան եւ զուղղութիւն նորա: Փափաքէր, զի հեռանային Տ. Մակար Արքեպս. եւ Սուքիաս Արեղայ ի Տփլսեաց:

Եւ ի միւսէ կողմանէ Տ. Սարգիս Արքեպս. եւ կուսակիցք իւր գրգռէին զգոգովուրդ ընդ դէմ Տ. Մակար Արք. ի, յերկրէին զամբաստանութիւնս եւ ջանային յուզել զխռովութիւնս: Թողցուք յիշել զյաճախատեղաց զանստորագիր նամականի: Այլ ի նանիւ վաստակէին՝ անհիմն լեալ ըստ բազում մասանց, բաց ի Հափաղանց յանդրդնութեանց Սուքիասայ Արեղայի, զոր սիրէր կենսագիրս:

Սարգիս Արք. կեղծէր զվիշտ եւ զարտասուս, իբր զի Մակար Արք. տուեալ է ծեփել զյիշատակարն իւր որ ի ճակատու վեհարանի, եւ զի իբր ինքն Ջալալեան շինեալ էր ամբողջութեամբ եւ ի հիմանէ զվեհարան — առաջնորդարան վանուցդ, մինչ նա փակեալ յառաջոյ զընդարձակ դստիկոն զպալքոնաձեւ սրահ վերնայարկի որ յերկարութիւն շինուածոյ յարեւմտից կուսէ՝ կազմեալ է զմի սենեակ ի վերայ Կուռ դետոյ, զընդարձակ սրահ (սոֆա) եւ զնախասենեակ մտից դրան կից առանձին զանգակատան Եկեղեցւոյ: Ուստի սխալ էր եւ աւելորդարանութիւն պարունակութիւն յիշատակարանի:

Իսկ Վեհ. Հայրապետ ոչ հաւանէր առնել զփոփոխութիւն ինչ, խոստանայր դիտել եւ քննել առժամս, փորձել եւ ըստ այնմ տնօրինել զարժան յապագային: Մանաւանդ յարդէր զՄակար Արք. եւ զիտ-

հեմոլիզին նորա: Միանգամայն զգուշացոյց զՏ. Մակար Արք. եւ զՍուրբիաս Արեղայ եւ պատուիրեաց վերջնոյն հեռանալ ի դրդուութեանց եւ յերկտասարդական անփորձութեանց, եւ խոստացաւ տալ նմա զառանձին ասպարէզ դործունէութեան յայլում վիճակամասի, եւ այսու ըստ մասնեայ շահել եւ զսիրտ Փոխարքայի:

Ոչ դադարէր Ջալալեան ընդ արժանաւոր արբանեակի իւրում Նիկողայոսի Յովսէփեան Աշտարակեցոյ Թարգմանի Սինդի, զորպիսի պաշտօն վարէր վերջինն առնթեր վեհ. Հայրապետի, տարածանէր միանգամայն ի դաղունի զգրգռիչ եւ զգայթակղեցուցիչ բանահիւսութիւնս եւ զզրպարտութիւնս ընդդէմ Հոգեւոր Տեսոն եթէ բանիւ բերանոյ եւ եթէ անստորագիր կամ կեղծեալ նամակօք ի Թիֆլիզ եւ ի ճանապարհի, սկսեալ ի Կ. Պոլսոյ, որպէս համառօտեցաք այլուր:

Համբերութեամբ մեծաւ հսկէր վեհ. Հայրապետ, հետեւել յորդորել եւ շահել զամենեսին եւ բերել յուղղութիւն եւ ի կարգ:

Ոչ աւելորդ համարեցի արձանագրել աստ եւ զբարի դործ առնուրումն Ղարապաղցոյ Աստուածատուր անուն, նամակացրուիչ պաշտօնեայ արքունական սուրհանդակատան Տփիսեաց: Նախքան զմեկնել մեր ի Թիֆլիզէ, յաւուր միում, մինչ երգէր կենսագիրս զերգն Բարեաւ երթ ի մէջ, Հայր՝ ուղղեալ յանուն Նորին Սրբութեան վեհ. Հայրապետի Ազգիս Հայոց աստ ի Կ. Պոլիս, եբեր զնամականի եւ այլն, լուաւ զոր երգէաք մեղմ ձայնիւ եւ յառանձին սենեկի որ մերձ ի նախադուռն վեհարանի, եւ զի բերեալ էր զնամակ եւ յանուն մեր, զգածեալ արտասուեաց եւ խնդրեաց տալ ինքեան զօրինակ մի: Եւ կենսագիրս ետ նմա զթերթս ինչ ի տպագրելոցն, որոց արդիւնք նուիրեալ էին ի նպաստ Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցի եւտի — Գուլէի Կ. Պոլսոյ, ընթերցաւ զերգն եւ առեալ զբացատրութիւնս՝ յայտնեաց զիղծս նուիրաբեր լինելոյ, եւ յանձնեաց զմի վիճակաւոր բաժնեթուղթ ի ոռոսական ներքին փոխառութեանց՝ խնդրեալ հասուցանել ի նպաստ եւ ի նուէր Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցի: Օրհնեաց Հոգեւոր Տէր զայդ բարենախանձ՝ կատարեալ եւ զիղծս նորա: Յետ ամաց ինչ շահեցաւ բաժնեթուղթն այն զ5000 ռուբլի (իբր 600 ռուբլի Օսմանեան), եթէ ոչ վրիպիմք ի յիշողութեանէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԱ.

ՅԱՂԱԴՍ ՈՒՂԵՒՈՐԵԼՈՅ Ս. ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՒԻ Ի ՏՓԽԵԱՑ
ՄԻՆՁԵՒ ՑՍԲ. ԷՋՄԻԱՍԻՆ

Փոյթ մեծ էր վեհ. Հայրապետի երթալ հասանել ի Ս. Էջմիածին

եւ անդէն ձեռն ի գործ արկանել, ընդ որ թելադրէր եւ ռուսական կառավարութիւն, եւ միամտաբար հաւատայր Հոգեւոր Տէր ըղձին վերջնոյն: Ունէր եւ ինքն զներքին պատճառ:

Վասն որոյ յետ վճարելոյ Հոգեւոր Տեառն փոխադարձ այցելութիւնս, զպաշտօնական տեսակցութիւնս եւ զընդունելութիւնս, եւ զայցելութիւնս հրաժեշտի որոց արժան եւ հարկ անհրաժեշտ էր, որպէս եւ նոքա եւ Հայք եւ այլք փութային գունդագունդ յերթայք բարեաւ, պատրաստեցաւ ուղւոյ լինել յաւուր Հինգշաբաթու ի 4-ն Մայիսի:

Էր ժամ հինգ, իբր ի միջօրէի, էջ Ս. Հայրապետ ի Ս. Եկեղեցի, աղօթեաց, օրհնեաց զժողովուրդ եւ ել յուղի կառօք ուղեկցութեամբ Արքեպիսկոպոսաց, վարդապետաց, պատուիրակ – ուղեկցացն թուրքիոյ, աւագ քահանայից, նշանաւոր աղագնոց, ոմանց պաշտօնէից եւ ներկայացուցչաց արքունականաց, դրօշակաւոր արհեստապետաց եւ բազմախոռոն բազմութեան ժողովրդեան Հայոց:

Յետ միոյ ժամու, հասեալ մերձ ի Կրծանիս արուարձանն՝ պատուեաց Նորին Սրբութիւն զճաշ զպատրաստեալն ի Հայազգի մեծամեծաց ոմանց յայգւոյջ ուրեք:

Ապա, յիններորդ ժամու շարունակեաց Հոգեւոր Տէր զճանապարհ իւր եւ զտասներորդ ժամու եհաս յիջեւանն Սաղանլը, յորմէ արձակեաց զժողովուրդ իւր սիրելի, զարհեստապետս, զներկայացուցիչս եւ զնշանաւոր անձինս, զմեծամեծս Հայոց հանդերձ օրհնութեամբ եւ շնորհակալութեամբ: Ել ի ճանապարհ եւ եհաս յիջեւանն Կոդայու ընդ երէկս ի մետասաներորդ ժամու, ուր եւ գիշերեաց:

Զիններորդ ժամու առաւօտեան մեկնեալ ի Կոդայէ՝ զկնի միոյ ժամու եհաս Վեհ. Հայրապետ յիջեւանն Սարվան, զերկոտասաներորդ ժամու առաւօտեան յիջեւանն Մաղանլու, ուր եւ պատուեաց զնախաճաշ զպատրաստեալն ի քահանայից եւ ի Հայոց Շուլալէրու ի համանուն վիճակաբաժնէ Տփլեաց, որք, որպէս եւ քահանայք եւ Հայք մերձաւոր գիւղօրէից կողմանցն յիւրաքանչիւր սահմանս յարմարաւորս՝ դիմաւորեալ ուղեկցէին, դիմաւորեցին զՎեհ. Հայրապետ, ըստ սովորական կարգի, ոչ մոռացեալ գիաց եւ գաղ, միանգամայն ուղեկցեցան եւ առին զօրհնութիւն Հայրապետական: Ի չորրորդ ժամու առաւօտեան մեկնեցաւ Նորին Սրբութիւն ի Մուղանլուէ, զկնի միոյ ժամու եհաս յիջեւանն Կոտրաք Կամրջոյ առ Կուռ գետով յաջակողմն, ընդ երէկս զինն ժամու եկեալ յիջեւանն Սալախլու, ուր

եւ գիշերեաց՝ պատուեալ զպատրաստութիւնս եւ զընթրիս ջերմեռանդ Հայոց որ ի Կողբացոց եւ յայլոց գիւղօրէից ի վիճակաբաժնէն Ղաղախու (Տիփեաց), օրհնեաց զնոսա եւ անդ ազաւ զգիշերն:

Ի յաջորդ շաբաթ աւուր, ի 6-ն Մայիսի, զինն եւ կէս ժամու առաւօտեան, մեկնեալ Մ. Հայրապետ ի Սալահլուէ՝ եհաս ի մետասաներորդ ժամու ի փոքրիկ իջեւանն Շուշարաք, երկոտասաներորդ ժամու յիջեւանն Աղստեւու (Ախստաֆա, ըստ գործածականին) առ Աղստեւ գետակով, յաջակողմն ի բարձրաւանդակի, ուր էառ հանգիստ իբր քառորդս երիս: Եւ ապա շարունակեալ զուղին՝ եմուտ ի մացառոտ եւ ի վտանգաւոր քահմանս Ղաղախու, եհաս զերկրորդ ժամու յիջեւանն Չախմախլու (որ եւ Ուզունթալա), անտի զհինգ եւ կէս ժամու մերձ ի կէս օր ի գեղեցիկ եւ յօգասուն իջեւանն Քարվանսալայ գեղջ Հայոց ի լանջս անտառախիտ լեւանց, ի միջավայրի զուարճալի եւ ախորժելի, կանաչազարդ եւ անտառախիտ ձորոյ եւ նեղուցի Տէլիճանի: Պատուեաց անդ զճաշ զպատրաստեալն ի բարեպաշտ Հայոց Քարվանսարայի, Սեւ Քարի, Խաչաջուրի, Ուզունթալայի եւ Աշխի, եւ օրհնեաց զնոսա: Գիշերեաց անդ Նորին Սրբութիւն՝ ախորժեալ ի Քարվանսարայէ եւ ի դրին:

Որպէս յամենայն տեղիս առնէր Նորին Սրբութիւն, հրաւիրեալ զքահանայս եւ զթողովուրդ ի ներկայութեան իւր՝ խօսակցէր ընդ նոսա, հարցանէր զտեղեկութիւնս ներքինս եւ արտաքինս, խրատէր եւ յորդորէր զնոսա յեկեղեցասիրութիւն, յուսումնասիրութիւն, ի բարեպաշտութիւն, յազգասիրութիւն եւ ի ներքին ներդաշնակութիւնս, տալով եւ զհրահանգս կարեւորս եւ զպատուէրս օգտակարս, ընդ որս ոգեւորեալ Հայոց՝ ուրախ լինէին եւ մխիթարէին յոյժ:

Յ7-ն Մայիսի, յաւուր Կիւրակէի, եւ Վեհ. Հայրապետ զտասաներորդ ժամու առաւօտեան ի Քարվանսարայէ: Քաջ երիտասարդք Հայոց Ղաղախու որպէս յերէկի, նոյնպէս այսօր շարունակէին զքաջավարժ ձիախաղս եւ զզինաշարժութիւնս, եւ առաւել գրաւէին զհամակրութիւնս եւ զգովեստս մեր զինուորական փորձառութեամբք իւրեանց եւ կրթութեամբ յայնպիսիս անձուկ վայրս եւ ի ձորուղիս, զորպիսիս տեսանեմք յետ այսորիկ ի բազում տեղիս ի Հայոց, մանաւանդ ի հայաշատ վայրս, յԱրարատեան, ի Սիւնեաց աշխարհս եւ յայլս:

Ի մետասաներորդ եւ կէս ժամու հասեալ ի գետեզերեայ եւ ի զուարճատեսիլ իջեւանն Զուրաստամ, որ ունէր զխոնարհագոյն դիրս ի լեռնաձորակի եւ յօճապտոյտ նեղուցի Տէլիճանու, յետ սակաւուց մեկնեցաւ եւ անտի Հոգեւոր Տէր եւ սկսաւ ուղի մեր բարձրանալ ի զառիվերս նորաչէն խճուղւոյ առ օճապտոյտ եզերք գետոյ եւ նեղու-

ցի: Զմի եւ կէս ժամու առաւօտեան եկն Հոգեւոր Տէր ի կից իջեւանն Տէլիջան գեղջ առ ստորոտով համանուն գլխաւոր գաղաթան լերին, ուր ըստ սովորական կարգի հնչէր զանգակ եկեղեցւոյ, համախմբեալ էին քահանայք եւ երգեցիկ մանկունք եւ Հայք ի նոյն գեղջէ եւ ի շրջակայիցն՝ ուղեկցեալ եւ ի ճանապարհի: Հաճեցաւ Հոգեւոր Տէր օրհնել անդ զճաշ զպատրաստեալն ի Գրիգոր երեցփոխանէ եկեղեցւոյ տեղոյս: Ի չորրորդ ժամու ելեալ եւ անտի ընդ ոլորապտոյտ խճուղի ճարտարաշէն՝ բարձրացաւ ի գաղաթն Տէլիճանու, ուր հաստատեալ է Սէմեոնովկա նորաշէն գիւղ գաղթական գերմանաց (նէմէց ըստ ռուսաց), ի սահմանի նահանգացն Տփլիսեաց եւ Երեւանու, սկսաւ իջանել ի վայր եւ եօթներորդ ժամու եհաս յիջեւանն Զբուխլու մերձ համանուն հայաբնակ գեղջ առ հիւսիս – արեւմտեան եզերք Ծովուն Գեղամայ, նոյն եւ Սեւանայ անապատի: Անդ գիշերեաց Նորին Սըրբութիւն:

Ի սահմանի Երեւանայ ի գաղաթան Տէլիճանու ելին ընդ առաջ Հոգեւոր Տեառն Հայք Նոր – Պայաղիտու, Զբուխլուի, Գոմաճորոյ եւ այլոց մերձակայ գիւղօրէից, ընդ որս նաեւ ռուս օգնական նահանգապետին Երեւանայ ընդ դաշտային ոստիկանապետի:

Տ. Մկրտիչ Եպ. փոխ – Թեմակալ Երեւանայ, Հայր եւ միաբանք Անապատի Սեւանայ, Ստեփան արեղայ Մխիթարեան Աղեքսանդրապոլեցի քարոզիչ – գործակալ վիճակարարին Նոր – Պայաղիտու եւ այլ վարդապետք ոմանք եւ քահանայք միացեալ ընդ Հոգեւոր հանդիսի գեղջն Զբուխլուի, եւ առաջի իջեւանի, դիմաւորեցին զՎեհ. Հայրապետ խորին յարգանօք եւ երգովք շարականաց:

Եթէ ոչ լինէր Ծովակն Սեւանայ, դիւրատեսիլ համարէաք զվայրն իջեւանի եւ շրջակայ շղթայս լերանց Ծաղկաճորոյ – Գեղարքունւոյ:

ՅՑն Մայիսի զմեռասաներորդ ժամու առաւօտեան մեկնեցաւ Վեհ. Հայրապետ ի Զբուխլուէ եւ օգնութեամբ Հայոց անցեալ ընդ վտանգաւոր ճանապարհն ելեւէջաւոր եւ ոլորուն առ Ծովակաւ, եհաս ի ծովեզերեայ իջեւանն Ելեմովկա գեղջ մալականաց հանդէպ անապատի, յառաջին ժամու, եւ յերրորդ ժամու՝ յիջեւանն Ներքին – Ախտա գեղջ, ուր եւ ճաշեաց: Զեօթներորդ ժամու ել յուղի, յութերորդ ժամու եհաս յիջեւանն Յաւաթեալ – Աղբիւր (Սուխոյ – Փանտան) եւ ընդ երէկս ի տասաներորդ ժամու եհաս յիջեւանն Նդունարք, ուր եւ գիշերեաց:

Ի նորոյ այլ իմն խումբ Հայոց եւ քահանայք ի Նոր – Պայաղիտէ եւ ի վիճակարարնէ, Հայք Ալափարսու, ծաղկաճորեցիք, ցամաքաբերդացիք եւ գոմաճորեցիք (առ ծովակաւ), չէրջէրցիք, չհհրիսցիք,

թթմաշէնցիք, բղնեցիք, սուրկեցիք (կամ ցուակեցիք), քաղսեցիք, աղբարացիք, փառնեջեցիք, մաքրալանքցիք, ունդամալցիք, թալ-
չարուխցիք, պապաքիշեցիք, Փարչեցիք, եւ ալլն, եւ ալլն, խուռնե-
րամ բազմութեամբ զիմաւորէին զՎեհ. Հայրապետ, մեծաւ ոգեւո-
րութեամբ եւ խնդութեամբ լցեալ, քաջութեամբ եւ ձիավարժու-
թեամբ իւրեանց յաւելուին մեզ զմխիթարութիւն ոչ սակաւ: Կայ-
տառ եւ եռանդուն երիտասարդք եւ քաջափորձք մրցէին ընդ միմեանս
իրբեւ զմարտիկս, թէպէտ հանէին կազմէին եւ զփոշեղէն ամպս յեր-
կինս եւ յաճախ զողջես ծածկէաք ընդ փոշիօք:

Էր 9 Մայիսի, յաւուր Երեքշաբաթու մեկնեցաւ Վեհ. Հայրապետ
յՆդունարքէ զերկրորդ ժամու առաւօտեան: Անցեալ ընդ լեռնային
ճանապարհս՝ եհաս յերրորդ ժամու յիջեանն Քանաքեռ (Քանաքըր,
որ էր Քանակերտ) գեղջ Հայոց, ուր կազմեալ էին Հայք զհանդէս ե-
կեղեցական, մատուցեալ եւ զաղ եւ զհաց: Անտի սկսաւ իջանել ի վայր
ի քաղաքն Երեւան ուղեկցութեամբ բազմախուռն ժողովրդեան Հայոց
Երեւանայ եւ մերձակայ գիւղորէից, որոց աղաղակք պատուէին զօղս
ի ձայն կեցցէից, որպէս առնէին յամենայն տեղիս, ուր Հայք գիմա-
ւորէին եւ ուղեկցէին Նորին Սրբութեան՝ ի սկզբան երկցս մի զինի
միոյ գոռացեալ միահամուռ եւ միաբերան՝ «Կեցցէ՛ վեհափառ Տէր
մեր»: Եւ Ս. Հայրապետ խաչակնքեալ օրհնէր զնոսս՝ զժողովուրդ
իւր սիրելի:

Էր ժամ իբր 4, եմուտ Հոգեւոր Տէր ի քաղաքն Երեւան, եհաս ի
հրապարակ քաղաքի մերձ ի վանս Ս. Սարգսի, ուր կազմեալ էր հան-
դէս մեծ եւ թափօր եկեղեցական: Անդ իջեալ Նորին Սրբութիւն ի կա-
ռուց՝ էառ զչորջառ ի թիկունս եւ զխաչ եւ զգաւազան ի ձեռս ընդ
ամպշովանեալ, եւ ի ձայն երգոց շարականաց անցեալ ի միջոյ բաղ-
մախուռն ժողովրդեան, որք զժուարացուցանէին զգնացս թափօրի,
եմուտ ի Ս. Սարգիս եկեղեցի վանաց — Առաջնորդարանի: Յետ սո-
վորական աղօթից, լուաւ Հոգեւոր Տէր զուղերձ փոխ — թեմակալ
Մկրտիչ Եպ.—ի Բարամեանց Երեւանցոյ, եւ ի պատասխանի խօսե-
ցաւ զյորդորական համառօտ, օրհնեաց զժողովուրդ հանդերձ շնոր-
հակալութեամբ սակս բարեպաշտութեանց եւ կրօնասէր զգացմանց
նորա, յաւել ասել զՊաիսիանիչ եւ զՀայր Մեր, եւ այսպէս կնքեաց
զհանդէսս զայս:

Եւ յեկեղեցոյ ըստ սովորական կարգի հանդերձ ուղեկցօք եւ ալ-
լովք եւ եմուտ ի հանդիպակաց վանս — Առաջնորդարան, ուր փութա-
ցին անմիջապէս դալ եւ ներկայանալ Նորին Սրբութեան Հայք նշա-
նաւորք, գլխաւոր պաշտօնեայք ներքինք եւ արտաքինք, ընդ որս

Աստաֆիէիլ ռուս նահանգապետ Երեւանայ, կառավարիչն ժամդարմ անուանեալ տոանձին լրտեսական եւ ոստիկանական վարչութեան, բերդապետն եւ այլք, եւ շնորհաւորեալ զգալուստ Ս. Հայրապետի առին զօրհնութիւն եւ վերադարձան յիւրաքանչիւր բնակարանս: Եւ այսպէս շարունակէին եւ յաջորդէին միմեանց այցելութիւնք:

Յառաջին երեկոյին Դշ. աւուր ի 10-ն Մայիսի փութացեալ եկին ի Մայր Աթոռոյ Տեղակալ (Ատենապետի Սինոդի եւ ոչ Տեղապահ Կաթողիկոսական) Տ. Գէորգ Արք. Վեհապետեան եւ անդամք Սինոդի Յովհաննէս Արսլանեան Վաղարշապատցի եւ Գէորգ Մկրտիչեան Երեւանցի Եպիսկոպոսունք, եւ փիլոնեալ եւ վեղարեալ ներկայացան Վեհ. Հայրապետի եւ մատուցին զշնորհաւորութիւնս եւ զյարգանս իւրեանց, միանգամայն վայելեցին զպատիւս Նորին Սրբութեան:

Յետ առնլոյ զկարեւոր հրահանգս եւ զպատուէրս Նորին Սրբութեան՝ ի նմին աւուր ընդ երէկս վերադարձան Տեղակալ եւ անդամք Սինոդի ի Ս. Էջմիածին առ ի տնօրինել զոր լուան եւ զոր հարկ էր ի զիմաւորելն զՍ. Կաթողիկոս:

Իսկ Հոգեւոր Տէր ի Դշ. եւ ի Եշ. աւուրս (Մայիս 10 - 11) հաճեցաւ շրջել եւ երթալ յայցելութիւնս եկեղեցեաց Հայոց, հոգեւոր դպրանոցի, ի փոխադարձ այցելութիւն նահանգապետի, Արսէն Սուրբանի Գեղամեանց եւ Պ. Ղահրամանի Աղամալեանց սիրելոյն ի հին վարմից Հայոց եւ յիշխանական դասակարգէ, եւ ի վերադառնալն աւանդեաց Մկրտիչ Եպ. — ի զկարեւոր պատուէրս զեկեղեցեաց եւ ըստ զպրոցաց — թոյլ էր Մկրտիչ Եպ. եւ ասիկար ի վարչականի:

Պատրաստեցաւ Վեհ. Հայրապետ յաւուր Ուրբաթու ի 12-ն Մայիսի երթալ հասանել յԱթոռ իւր Հայրապետական ի Ս. Էջմիածին:

Զերկրորդ ժամու առաւօտեան եւ յուղի ընդ համայն ճանապարհորդակցաց եւ խուռն բազմութեան Հայոց Երեւանայ եւ մերձակայ զիւղօրէից՝ կազմեալ ուղեւորական թափօր փառաւոր եւ սրտաշարժ հանդոյն հանդիսի դալստեան Տեառն ի Ս. Երուսաղէմ: Քաջ երիտասարդք Հայոց վառեալ յաշխոյժ մեծ փորձէին յաջողակութեամբք զձիարչաւս, զզինախաղս, զձիախաղս ռազմականս եւ զայլս այսպիսիս, եւ բուռն եռանդեամբ մրցէին, թնդացուցանէին զօրս հրացանաձողութեամբք՝ բարձրացուցեալ զթանձր ամպս փռչեաց: Գողցես ոչ բաւէին զզրդիւնք եւ փոշիք ռազմութեան կառաց եւ հանդարտ ձիաւորելոց:

Բաբախէին սիրտք մեր եւ յուզէին սիրտք ընդ տես քաջութեանց եւ եռանդեան Հայոց, մանաւանդ ընդ նշմարումն Կաթողիկէի Ս.

Էջմիածնի, զոր տեսաք կարօտակէզ եւ արտասուալից աչօք ի հեռուստ յետ միոյ ժամու ի սահմանոյ Ս. Հռիփսիմէի վանուց: Ոչ յադէաք ի դիտելոյ եւ զՄասիս, զորոյ զգազաթ տեսաք զառաջինն յիջեւանէն Եղուհարք դեղջ: Եւ անդէն ներշնչեցաք ուղղել զբանաստեղծական իղձ չափաւոր:

Եհաս Հոգեւոր Տէր ի հրապարակ որ առաջի հիւսիսային մեծ ի դրան պարսպի Մայրավանուց, ուր կազմ եւ պատրաստ մնայր եկեղեցական թափօր մեծ եւ վեհաշուք ընդ Հայրապետական Ամպհովանուց. համախմբեալ էր եւ ամենահոծ բաղմութիւն Հայոց ի Վաղարշապատէ եւ ի շրջակայ գիւղօրէից. էջ ի կառաց մեծաւ դժուարութեամբ, հնչեցին կեցցէք, սրտազին աղաղակք բաղմութեան, դղրդէին զանգակք Ս. Էջմիածնի եւ Վաղարշապատու: Աւագ լուսարար Յովհաննէս Եպ. Ասլանեան ետ զշուրջառ ի թիկունս Նորին Սրբութեան, եւ Տեղակալ Գէորգ Արք. զգաւզան եւ զխաչ ի ձեռս, եմուտ Հոգեւոր Տէր ընդ Ամպհովանեաւ, հաճեցաւ ընդ աղ եւ հաց մատուցեալ ի Միաբանութեէ, լուաւ զշնորհաւորական եւ զխնդակցական ուղերձ Տեղակալ Արքեպիսկոպոսի, յետ որոյ հնչեցին որոտալիւր երգք շարականաց եւ յառաջանայր: Ըստ սովորական կարգի եմուտ Ս. Կաթողիկոս ի մայրավանս՝ անցեալ ընդ արտաքին — պարսպային դուռն հիւսիսոյ եւ ընդ ներքին դուռն Տրդատայ անուանեալ, եւ անտի ի լուսաշող եւ ի նուիրական Մայր Տաճար Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Աթոռոյ: Յետ յուղեալ աղօթից առաջի Ս. Սեղանոյ Իջման՝ Նորին Սրբութիւն լուաւ զճառ ուղերձի, որ ի դիմաց Ս. Ուխտի Համայն Միաբանութեան Մայրավանուց, ողջունեաց եւ օրհնեաց զՄայր Տաճար զԱթոռ Հայաստանեայց, զՄիաբանական Ուխտն համօրէն, զՀայս եւ զներկայ ժողովուրդ հանդերձ բարեմաղթութեամբք: Ասաց զՊառապանքիս եւ զՀայր Մեր՝ արձակեալ ի խաղաղութիւն:

Ապա ելեալ ի Մայր Ս. Տաճարէ՝ եհարց Հոգեւոր Տէր զտեղի տապանի Տ. Տ. Ներսէս Կաթողիկոսի Աշտարակեցոյ, դարձաւ ի ձախակողմն — ի հարաւակողմն զանդակատան մեծի, առ առաջին սեամբ որոյ թաղեալ էր, եւ ասաց զՀոգւոց յատուկ՝ յարգեալ զնա իբրեւ գեպիսկոպոսական ծնող եւ ձեռնադրող իւր: Ունէր առ նա եւ զսէր նախապաշարեալ:

Կատարեալ եւ զայս՝ սովորական ուղեկցութեամբ եպիսկոպոսաց զնաց մինչեւ ցարտաքին դուռն Վեհարանի, ընդ որ մտեալ հանդերձ ոմամբք աւագօք եւ իւրայնովք ի ներքին բալ, եւ անտի ի խոնարհագոյն դուռն Վեհարանի՝ ել եւ ի վեր ի մեծատուն Կաթողիկոսատան, եւ առանձնացեալ յամառնային սենեակ՝ էառ հանգիստ սակաւ ինչ:

Որպէս յամենայն ուրեք ի ճանապարհորդութիւն՝ Հայք դիւղօրէից առ ճանապարհաւ եղելոց մատուցեալ զիաց եւ զաղ, եւ կազմեալ զթափօր եկեղեցական՝ դիմաւորէին զՎեհ. Հայրապետ հանդերձ զանգահարութեամբք, նոյնպէս՝ արարին Հայք Ճաֳարապատ, Փարաքար եւ Վաղարշապատ դիւղօրէից յիւրաքանչիւր սահմանս յերեւանայ մինչեւ ի Ս. Էջմիածին:

Ընդ երէկս հրաւիրեաց Վեհ. Հայրապետ զաւագ եպիսկոպոսունս ի Վեհարան եւ եհարց ի նորոյ զողջունէ, պատուեաց զնոսա եւ խօսեցաւ ընդ նոսա զառօրեայ խնդրոց ոմանց եւ զտեղական սովորութեանց. ինքն հարցանէր եւ նոքա պատասխանէին:

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

ՅԱՂԱԳՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԵԱՆՅ ՈՄԱՆՑ

Ըստ հնաւանդ սովորութեան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի եթէ ի դալստեան Ս. Կաթողիկոսաց եւ եթէ ի վերադառնալն ի հեռաւոր ճանապարհորդութեանց ի Ս. Էջմիածին՝ համայն Միաբանութիւն որպէս փութաց դիմաւորել զՀոգեւոր Տէր եկեղեցական հանդիսիւ եւ երգովք շարականաց հանդերձ զանգահարութեամբք, նոյնպէս ի յաջորդ աւուրս, որպէս եւ յաւուրս տօնախմբութեանց անուանց եւ տարեգարծից օծմանց Կաթողիկոսաց, եւս եւ ի տօնի Կաթողիկէ Եկեղեցոյ Ս. Էջմիածնի, առնել զՀայրապետական յատուկ Մաղթանս ի ներքին բալի վառաջեալ Վեհարանի: Իսկ եթէ բացակայ կամ հիւանդ իցէ Վեհ. Հայրապետ, կատարէ Միաբանական Ս. Ուխտն զայս Մաղթանս բոլորեալ ի քարայատակ կիսաբոլորակի զառաջեալ մեծի զանգակատան, որ յարեւմտեան կողմն Տաճարի:

Արդ, համաձայն այսմ սովորութեան ի 13-ն Մայիսի, ի Շարաթու, յերկրորդ աւուր դալստեան Նորին Սրբութեան ի Մայր Աթոռ կատարեցաւ փառահեղ հանդէս Մաղթանաց ըստ այսմ եղանակի, կցեալ եւ զպաշտօնական ներկայացմունս:

Յետ աւարտման առաւօտեան ժամերգութեան, հանգիստ առեալ իբրեւ ժամ մի, յառաջ քան զհարկանել զգանդակս ճաշու ժամու Ս. Պատարագի միանուագ հարուած մեծի զանգակի ըստ սովորութեան աղգարարեաց Միաբանից եւ ալլոց փութալ համախմբել ի Մաղթանս զառաջեալ Վեհարանի ի ներքին բալի: Որոց աճապարեալ հասանել ի ներքին բալ, եպիսկոպոսունք եւ վարդապետք առեալ զվեղարս եւ զփիլոնս, սարկաւազունք ուրարեալ, եւ դպիրք աշակերտք դպրանո-

